

Kwalitatief interviewen: kunst én kunde

KWALITATIEF INTERVIEWEN: KUNST ÉN KUNDE

JEANINE EVERS

Tweede druk

Boom Lemma uitgevers
Amsterdam
2015

VOORWOORD

'Interviewing assumes that we can understand the social world by listening to talk and interpreting what is said. Interpersonal skill is involved: we are familiar with the idea that some people are "good listeners". Also a skill is being thoughtfull about what one has heard. From a researcher's perspective, this means being good at interpretation, drawing on an analytic sensitivity to see the theoretical in the empirical.' (Fielding, 2003:XII)

Dit boek gaat over kwalitatief interviewen in theorie en in de praktijk. Waarom (nog) een boek over kwalitatief interviewen, zul je je afvragen. Mijn ervaring is dat het doen van kwalitatieve interviews vaak wordt onderschat. Het wordt te veel gelijkgesteld aan andere soort – al dan niet professionele – gesprekken. Onderzoekers die zich op het kwalitatieve pad begeven, hebben behoefte aan zowel theoretische kennis als praktische tips. De bestaande literatuur kan grofweg worden onderverdeeld in literatuur waarin de nadruk vooral ligt op techniek (de kunde), of vooral op de improvisatie en *flow* (de kunst). Interviewen wordt dan ofwel een kunstje als je over de juiste technische bagage beschikt, of een meevoelend gesprek waarbij te weinig aandacht is voor de zakelijke kant ervan, namelijk dat je een probleemstelling hebt die beantwoord moet worden. Dit boek probeert dat via de indeling te onderwerpen: een meer theoretisch georiënteerd deel I en een meer praktisch georiënteerd deel II. Het is het eerste boek in een drieluik rond respectievelijk interviewen, analyseren en observeren.

Bij een voorwoord hoort een dankwoord. Allereerst dank ik Fijgje de Boer voor het destijds meeschrijven aan deel I van de eerste druk. Deze is nu door mij herzien, aangevuld en aangepast. Ook de auteurs uit deel II dank ik voor het handhaven van hun bijdragen. Deze zijn integraal overgenomen. De bijdrage van Ilja Maso is daarbij postuum gehandhaafd.

Graag wil ik Astrid van der Schee en Wendy Beers van Boom Lemma uitgevers danken voor hun steun en begeleiding tijdens het herzieningsproces van deze tweede druk. Ook Merlijn Jansen van Haagsblauw dank ik voor het ontwerpen van het nieuwe omslag.

Den Haag, augustus 2015

Jeanine Evers

INHOUD

DEEL I THEORIE EN PRAKTIJK VAN KWALITATIEF INTERVIEWEN

Jeanine Evers

1	KWALITATIEF ONDERZOEK, EEN KORTE INLEIDING	3
1.1	Inleiding	3
1.2	Wat is kwalitatief onderzoek?	5
1.3	Kenmerken van kwalitatief onderzoek	8
1.4	Kwalitatieve benaderingen: stromingen en methoden	10
1.5	Typen dataverzamelmethode in kwalitatief onderzoek	17
1.6	Het ontwerp(en) van kwalitatief onderzoek	22
1.7	De rol en betekenis van reflectie in kwalitatief onderzoek	27
1.8	Conclusie: relatie tussen ontwerp en dataverzamelingsstrategie	29
2	HET KWALITATIEVE INTERVIEW: KENMERKEN, TYPEN EN VOORBEREIDING	31
2.1	Wat wordt onder kwalitatief interviewen verstaan?	31
2.2	Definitie van het kwalitatieve interview	34
2.3	Respondenten in soorten en maten	36
2.4	Interviewers in soorten en maten	37
2.5	Over exploratie, soorten interviews en vragen	38
	2.5.1 Soorten interviews	39
	2.5.2 Vraagsoorten in interviews	41
2.6	Het gebruik van conversatiehulpen	43
2.7	Overeenkomsten tussen kwalitatieve interviews	45
2.8	Reflectie op de kwaliteit van het interview	49
2.9	Het vinden en benaderen van de beoogde respondenten	53
2.10	Het plannen van je project	55
2.11	Balans tussen probleemstelling, ontwerp en techniek?	56

3	HET ONTWERPEN VAN EEN INDIVIDUEEL INTERVIEW	59
3.1	Wat wil je weten?	59
3.2	Wie zijn je beoogde respondenten?	61
3.3	Culturele versus thematische interviews	63
3.4	Vraagsoorten in je interview	65
	3.4.1 Typen vragen naar vorm en bereik	65
	3.4.2 Typen vragen naar functie in het interview	65
3.5	Structureren via de interviewstijl: drie modellen	68
3.6	Elicitatietechnieken voor individuele interviews	71
3.7	Conversatiehulpen	72
3.8	Wie ben jij als interviewer?	73
	3.8.1 Structureren via de interviewer: rollen en stijlen	74
3.9	Het plannen van je project	78
3.10	Zonder goede voorbereiding geen interview	80
4	HET UITVOEREN VAN EEN INDIVIDUEEL INTERVIEW	81
4.1	Het belang van actief luisteren	81
4.2	Het toepassen van verschillende vraagsoorten	84
	4.2.1 Hoofdvragen	84
	4.2.2 Verbale en non-verbale doorvragen	86
	4.2.3 Verbale vervolgvragen	89
4.3	Interactiepatronen tijdens een kwalitatief interview	92
	4.3.1 Gedrag van interviewer en respondent	92
	4.3.2 Gedrag van de respondent	93
	4.3.3 Gedrag van de interviewer	95
4.4	Welke wijze van structureren kies je?	96
4.5	Aandachtspunten bij het houden van een individueel interview	97
4.6	Fasering van een individueel interview	101
4.7	Technieken en <i>flow</i> in balans	105
5	HET ONTWERPEN VAN EEN FOCUSGROEP	107
5.1	Het ontstaan van focusgroepen	107
5.2	Voor- en nadelen van focusgroepen	108
5.3	Welke informatie moet je focusgroep opleveren?	109
5.4	Hoe bepaal je de steekproef voor je focusgroepen?	110
5.5	Organisatie van focusgroepen	113
5.6	Elicitatietechnieken voor focusgroepen	115
5.7	Structureren van de focusgroep	116
	5.7.1 Interviewmodellen en -soorten	117
	5.7.2 Rollen en stijlen van de gespreksleider	117
5.8	Plannen van je project	122
5.9	Tot slot: overeenkomsten en verschillen tussen individuele interviews en focusgroepen	124

6	HET UITVOEREN VAN EEN FOCUSGROEP	125
6.1	Organisatorische aspecten van focusgroeponderzoek	125
6.2	Het toepassen van verschillende vraagsoorten en interviewmodellen	127
6.3	Interactiepatronen tijdens een focusgroep	128
	6.3.1 Gedrag van gespreksleider en respondenten	128
	6.3.2 Gedrag van respondenten	129
	6.3.3 Gedrag van de gespreksleider en secundant	130
6.4	Structureren van de focusgroep	130
6.5	Aandachtspunten bij het leiden van een focusgroep	132
6.6	Fasering van een focusgroep	134
6.7	Organisatietalent en kunde om tot kunst te komen	137
7	DE VERWERKING VAN KWALITATIEVE INTERVIEWS	139
7.1	De registratie van het interview	139
7.2	Anonimiseren van het transcript	142
7.3	Wijzen van transcriptie	144
7.4	Het bewaren van data	148
7.5	Het gebruik van software voor de analyse van kwalitatieve data	149
7.6	Techniek ter ondersteuning van de kunst	150

DEEL II OVER GROEPEN RESPONDENTEN EN SOORTEN INTERVIEWS

SOORTEN INTERVIEWS

Focusgroepen in marktonderzoek	153
<i>Ad van Fessem</i>	
Daders op vrije voeten	165
<i>Frank van Gemert</i>	
Vriendschap als leidraad	175
<i>Ellis F. Jonker</i>	
Het hermeneutische interview	189
<i>Ilja Maso</i>	
Het belang van de verhalen van Mars voor de kennis van Clio	199
<i>Stef Scagliola</i>	

GROEPEN RESPONDENTEN

Het elite-interview als sociale opgave <i>Nico A.A. Baakman</i>	215
Mensen met een verstandelijke beperking betrekken bij onderzoek <i>Hans R.Th. Kröber & Jeroen Zomerplaag</i>	229
Interviewen van ouderen <i>Jacomine de Lange</i>	239
Secrets and lies': interviewervaringen met gesmokkelde migranten in Nederland <i>Ilse van Liempt</i>	247
LITERATUUR	257
BIJLAGE A: CHECKLIST REFLECTIE OP DE EIGEN INTRODUCTIE- EN INTERVIEWTECHNIEKEN	269
BIJLAGE B: QR-CODES	272
KERNBEGRIPPENLIJST	275
TREFWOORDENREGISTER	281
OVER DE AUTEURS	287

OVERZICHT BOXEN, SCHEMA'S EN TABELLEN**BOXEN**

Box:	Definities van kwalitatief onderzoek	6
Box:	Stromingen in kwalitatief onderzoek	13
Box:	Een woud aan termen voor conversatiehulpen	44
Box:	Diepte in kwalitatieve interviews	69
Box:	Tips voor een zorgvuldige groepssamenstelling	126

SCHEMA'S

Schema 2.1:	De Skill Learning Cycle in aangepaste vorm	38
Schema 4.1:	Fasering van het individuele interview	102
Schema 6.1:	Fasering van de focusgroep	135

TABELLEN

Tabel 2.1:	Kiezen voor een individueel of een groepsinterview (Lewis, 2004; Morgan, 1998a)	40
Tabel 3.1:	Aandachtspunten bij het formuleren van interviewvragen	67
Tabel 3.2:	Elicitatietechnieken voor kwalitatieve interviews	71
Tabel 4.1:	Verbale en non-verbale doorvraagtechnieken	87
Tabel 4.2:	Situaties waarin door- en vervolgvragen toegepast kunnen worden	92
Tabel 4.3:	Interviewstijlen versus interviewtypen	97
Tabel 4.4:	Taken en houding van de interviewer tijdens het interview	100
Tabel 5.1:	Consequenties van de mate van structurering in een focusgroep	108
Tabel 5.2:	Sterke en minder sterke kanten van focusgroepen	108
Tabel 5.3:	Elicitatietechnieken voor focusgroepen	115
Tabel 6.1:	Relatie tussen aantal respondenten, vragen en beschikbare tijd	125
Tabel 6.2:	Aantal vragen per interviewmodel en bijpassende gespreksleiding	131
Tabel 7.1:	Voorbeelden van transcriptiesoftware en hun specificaties	141

DEEL I

THEORIE EN PRAKTIJK VAN
KWALITATIEF INTERVIEWEN

Jeanine Evers

De inleiding bij dit hoofdstuk bespreekt de doelstelling en opzet van dit boek over kwalitatief interviewen. De rest van het hoofdstuk gaat over het doen van kwalitatief onderzoek: het ontwerpen ervan, de vormen van data-verzameling, de rol van reflectie, het gebruik van analysesoftware en de planning van het onderzoek.

1.1 INLEIDING

Dit boek is het eerste uit een drieluik over kwalitatieve onderzoeksmethoden en specifiek gericht op kwalitatief interviewen.¹ Het tweede boek van het drieluik gaat over kwalitatieve analyse² (Evers, 2015) en het nog te verschijnen derde boek zal over (participerende) observatie gaan. Beide boeken zijn verrijkt met links en QR-codes naar relevante websites.

De boeken hebben alle een speciale vorm. Het eerste deel is door mijzelf (eventueel samen met iemand anders) geschreven en belicht meer de theoretische kant van het onderwerp, aangevuld met praktische tips. Voor het tweede deel zijn diverse onderzoekers uitgenodigd om vanuit hun praktijkervaring te schrijven. Was dat in het boek over kwalitatieve analyse nog het gebruik van een bepaalde analysetactiek of een analysestrategie, in dit boek krijgt dat vorm doordat men over een bepaalde interviewsoort schrijft of een bepaald type respondent en de gevolgen die dat heeft voor het interview.

Ik heb voor deze vorm gekozen vanuit de overtuiging dat kwalitatief onderzoek meer is dan alleen technieken toepassen; er komt ook heel wat creativiteit en reflectief vermogen van de onderzoeker aan te pas. De bestaande literatuur rond kwalitatief interviewen kan grofweg worden onderverdeeld in literatuur waarin de nadruk vooral ligt op techniek (de kunde), of vooral op de improvisatie en *flow* (de kunst). Interviewen wordt dan ofwel een kunstje, als je over de juiste technische bagage beschikt, of een meevoelend gesprek waarbij te weinig aandacht is voor de zakelijke kant ervan, namelijk dat je

-
1. De eerste druk verscheen in 2007; in deze tweede druk is vooral deel I op een aantal punten herzien of aangevuld. De bijdragen uit deel II zijn ongewijzigd overgenomen. De Engelstalige versie van deel I van het boek verscheen in 2012.
 2. Zie ook www.boomlemma.nl/kernproduct/209/Kwalitatieve-analyse-kunst-n-kunde (QR-code in bijlage B).

een probleemstelling hebt die beantwoord moet worden. In mijn beleving zijn beide kanten even wezenlijk voor het welslagen van een kwalitatief interview. Kwalitatief interviewen is een intermenselijk contact waarbij improvisatie – in de zin van inspelen op wat er gebeurt tussen jou en de respondent(en) – een belangrijke rol speelt. Al te veel aanwijzingen door middel van uitgewerkte voorbeelden zouden dan eerder verlamvend werken en je eigen creativiteit om in te spelen op het moment de das om kunnen doen. Je bent dan meer bezig met de ‘rijtjes uit het boek’ in plaats van ‘in het moment aanwezig te zijn’ met al je zintuigen.

Om toch tegemoet te komen aan de behoefte aan praktijkvoorbeelden zijn een aantal onderzoekers uitgenodigd vanuit hun eigen ervaring met een bepaald soort interview of type respondent een bijdrage te leveren aan deel II van dit boek. De getuigenissen of illustraties die daar opgetekend zijn, hebben een heel ander karakter dan deel I. Is deel I vooral instructief bedoeld voor gebruik binnen het onderwijs en door kwalitatieve onderzoekers, deel II laat een palet aan verschillende wijzen zien om met het kwalitatieve interview om te gaan. Om die reden zijn auteurs in deel II vrijgelaten in hun eigen schrijfstijl. Want ook dat is een kenmerk van kwalitatief onderzoek: afhankelijk van de stroming waartoe men zich rekent of benaderingen die de voorkeur hebben, geven kwalitatieve onderzoekers hun werk anders vorm.

Ik hoop met dit format je als lezer uit te dagen mee te denken met het boek en te groeien (door lezen en herlezen zoals in de hermeneutische cirkel) in het begrijpen en duiden van wat kwalitatief interviewen nou werkelijk is en wat het zou kunnen betekenen in jouw onderzoekspraktijk. In mijn ervaring is methodische kennis iets wat groeit met de jaren, je gaat het langzaam beter begrijpen, doorgronden en daardoor anders toepassen.

Thema's en doelgroep

Het boek is, zoals gezegd, ingedeeld in twee delen. In deel I wordt, na een algemene inleiding rond kwalitatief onderzoek (dit hoofdstuk), allereerst het kwalitatieve interview als begrip verkend in hoofdstuk 2. Vervolgens gaat hoofdstuk 3 in op het ontwerpen van een individueel interview, waarna hoofdstuk 4 de uitvoering van het individuele interview belicht. In de daaropvolgende twee hoofdstukken wordt ingegaan op het interviewen in groepsverband; het ontwerpen van een focusgroep in hoofdstuk 5 en het uitvoeren ervan in hoofdstuk 6. Tot slot eindigt deel I met hoofdstuk 7, waarin de verwerking van interviews en het gebruik van analysesoftware uitgebreider wordt besproken.

In deel II worden eerst een aantal soorten interviews besproken. Zo schrijft Ad van Fessem over focusgroepen in marktonderzoek, Frank van Gemert over interviews tijdens criminologisch veldwerk, Ellis Jonker over biografische interviews met tienermeisjes, Ilya Maso over hermeneutische interviews

en Stef Scagliola over *oral history*-interviews met veteranen. Vervolgens wordt ingegaan op het interviewen van bepaalde typen respondenten. Nico Baakman verhaalt over het interviewen van sociale elites, Hans Kröber en Jeroen Zomerplaaag schrijven over het interviewen van mensen met een verstandelijke beperking, Jacomine de Lange gaat in op het interviewen van ouderen en Ilse van Liempt behandelt het interviewen van gesmokkelde migranten.

Het boek is geschikt voor promovendi en onderzoekers in verschillende fasen van hun carrière en docenten en studenten in het kader van methodenleer.

Leeswijzer

Om de leesbaarheid van het boek te bevorderen voor verschillende soorten publiek en toch voldoende theoretische achtergronden te bieden om zaken wat breder te kunnen duiden, is de verdieping vaak in boxen en voetnoten te vinden. Deze verdieping kan eventueel overgeslagen worden. Omwille van de ruimte is bovendien niet heel diepgaand op allerlei zaken ingegaan. Het doel is niet een specialistische instructie voor een bepaald soort kwalitatief interview te geven, maar eerder een uitgebreide verkenning en beschrijving van de (on)mogelijkheden van kwalitatief interviewen.

1.2 WAT IS KWALITATIEF ONDERZOEK?

De reden om te beginnen met een introductie over kwalitatief onderzoek is eenvoudig. Kwalitatief interviewen vat ik op als een onderdeel van onderzoek en meer specifiek als onderdeel van een kwalitatief onderzoeksproject. Het is dan wel belangrijk te weten wat onder kwalitatief onderzoek te verstaan.

In de jaren negentig heeft kwalitatief onderzoek een grote vlucht genomen (Mulderij, 1999). Er zijn veel methodeboeken verschenen over kwalitatief onderzoek, vaak per discipline. Zo zijn er bijvoorbeeld methodeboeken over kwalitatief onderzoek in de antropologie (Bryman, 2001; Schensul et al., 1999), verplegingswetenschap (Holloway & Wheeler, 2002), sociale wetenschappen (Beuving & De Vries, 2015; Creswell, 2007; Maso & Smaling, 2004), voor fysio- en ergotherapeuten (Whalley Hammell, Carpenter & Dyck, 2002) of voor psychologen (Mey & Mruck, 2010). Daarnaast zijn er boeken die een algemene inleiding bieden in de methodologie van sociaalwetenschappelijk onderzoek. Hierin worden zowel kwalitatieve als kwantitatieve onderzoeksmethoden besproken (Bryman, 2004; 't Hart, Boeije & Hox, 2005). Bovendien zijn er inmiddels vele boeken verschenen over bepaalde methoden van kwalitatief

onderzoek, bijvoorbeeld rond analyse (Boeije, 2014; Dey, 2005; Evers, 2015; Heaton, 2004; Grbich, 2007; Saldaña 2013), of het gebruik van software bij analyse (Bazeley, 2007; DiGregorio & Davidson, 2008; Friese, 2012; Silver & Lewins, 2014). In al deze boeken wordt geschreven over (onderdelen van) kwalitatief onderzoek, waarbij de auteurs meestal een eigen omschrijving hanteren. In de volgende box zijn een aantal van die omschrijvingen op alfabetische volgorde naar auteur weergegeven.

Definities van kwalitatief onderzoek

Beuving & De Vries (2015:24) beschrijven kwalitatief onderzoek als volgt: 'Naturalistic inquiry may be viewed as an art, as an intellectual craft, or as a collection of techniques (...) The idea of 'pure' artistry (...) is an unfortunate myth, precisely because it obscures the role of learning, practicing, appropriating, exercising, fine-tuning, and combining the various competences that together make up a craft. Nor, on the other hand, is naturalistic inquiry (...) solely a matter of technique (...) In a narrow sense of the word, there may have been better observers than Whyte, better describers of cultural artefacts than Geertz; or better interviewers than Abu-Lughod. However, there were no better interpreters of *what is important* than they were. And their sense of what is important was based on their simultaneous mastery of *all* the various aspects of their craft: being aware of the literature in their discipline; intuiting a problematic without prematurely narrowing down the focus of their research; having the stamina to hang around for prolonged periods of time; establishing rapport with those studied, having casual conversations with them and interviewing them at length; being alert to the meaning of images and things (...); being able to make sense out of the sum total of all the sometimes confusing materials gathered; and (...) being able to write it all up.'

Boeije (2014:22) maakt onderscheid tussen de discursieve en de interpretatieve benadering van kwalitatief onderzoek en zij definieert de interpretatieve benadering waar zij zichzelf toe rekent als volgt: 'Kwalitatieve onderzoeksmethoden zijn strategieën voor de systematische verzameling, organisatie, en interpretatie van tekstueel materiaal dat is verkregen door gesprekken of observaties met het doel concepten te ontwikkelen die ons helpen om sociale verschijnselen in hun natuurlijke context te begrijpen met de nadruk op betekenissen, ervaringen, en gezichtspunten van alle betrokkenen.'

Bogdan en Knopp Biklen (2007:2), komend uit het onderwijsonderzoek, vinden kwalitatief onderzoek een paraplueterm voor onderzoek met de volgende kenmerken: 'The data collected have been termed *soft*, that is rich in description of people, places, and conversations and not easily handled by statistical procedures. Research questions are not framed by operationalizing variables; rather, they are formulated to investigate topics in all their complexity, in context. While people conducting qualitative research develop focus as they collect data, they do not approach the research with specific questions to answer or hypotheses to test. They also are concerned with understanding behavior from the informant's own frame of reference. External causes are of secondary importance. They tend to collect their data through sustained contact with people in settings where subjects normally spend their time – classrooms, cafeteria's, teachers' lounges, dormitories, street corners.'

Creswell (2013:44) omschrijft kwalitatief onderzoek als volgt: 'Qualitative research begins with assumptions and the use of interpretive/theoretical frameworks that inform the study of research problems addressing the meaning individuals or groups ascribe to a social or human problem. To study this problem, qualitative researchers use an emerging qualitative approach to inquiry, the collection of data in a natural setting sensitive to the people and places under study, and data analysis that is both inductive and deductive and establishes patterns or themes. The final written report or presentation includes the voices of participants, the reflexivity of the researcher, a complex description and interpretation of the problem, and its contribution to the literature or a call for change.'

Maso en Smaling (2004:9-10) zien kwalitatief onderzoek als 'een vorm van empirisch onderzoek, dat zich laat typeren aan de hand van de manier van informatie verzamelen, de onderzoeksopzet, het onderzoeksonderwerp, het soort analyse en de rol van de onderzoeker'. Kenmerken van kwalitatief onderzoek zijn volgens hen: (a) de informatieverzameling is open en flexibel, (b) de analyse werkt met alledaagse, natuurlijke taal, (c) in de onderzoeksopzet wisselen dataverzameling en -analyse elkaar typisch cyclisch-interactief af, (d) het onderzoeksonderwerp richt zich op alledaagse betekenisgeving en betekenisrelaties tussen verschijnselen. Daarbij zijn de betekenissen die mensen in hun interacties creëren belangrijk, en tot slot (e) zetten kwalitatieve onderzoekers zichzelf in om inzicht te krijgen in het leven van anderen.

Zoals uit de box blijkt, zijn er nogal wat definities in omloop met verschillende accenten. In de volgende paragraaf worden daaruit een aantal kenmerken gedestilleerd.

1.3 KENMERKEN VAN KWALITATIEF ONDERZOEK

Uit de omschrijvingen hiervoor zijn een zestal kenmerken van kwalitatief onderzoek als gemeenschappelijke elementen te benoemen.

Directe waarneming in de natuurlijke situatie

In kwalitatief onderzoek worden de data in de natuurlijke situatie verzameld. De onderzoeker is geïnteresseerd in de natuurlijke omgeving van de respondenten, verblijft daar zo mogelijk voor langere tijd, bevindt zich onder hen en staat in direct contact met hen. Er is geen sprake van een laboratorium-situatie, die de onderzoeker creëert, waarbij hij de omgeving controleert en probeert variabelen die het onderzoek kunnen beïnvloeden buiten de onderzoekscontext te houden.

De onderzoeker is nadrukkelijk aanwezig bij de dataverzameling

De onderzoeker verblijft in het veld, observeert en interviewt respondenten, en maakt daarbij een aantal keuzes rond de duur van het verblijf, wie hij interviewt en waarover, en wat hij precies observeert en wanneer. Het gaat de onderzoeker daarbij niet om de hoeveelheid data; de onderzoeker is in het veld om te 'leren', om een nieuw terrein te betreden, om te begrijpen wat daar gebeurt, wat er zich afspeelt. De onderzoeker zuigt als het ware informatie uit de lokale omgeving in zich op. Hij kan daarbij de rol van buitenstaander of juist van participant aannemen. Maar het gaat er altijd om dat de onderzoeker naar de omgeving toegaat die hij wil onderzoeken om deze – op welke wijze dan ook – te leren kennen.

De inductieve werkwijze prevaleert meestal

De informatie die uit het veld wordt verkregen, vormt de belangrijkste databron; het is het uitgangspunt voor de analyse die tot de bevindingen of resultaten leidt. De onderzoeker analyseert op transparante wijze de gegevens en dit kan tot een overzichtelijker beeld en interpretatie van de sociale werkelijkheid leiden. De onderzoeker kan tot een nieuwe en soms verregaand gereduceerde indeling van de data komen, tot een beschrijving van de sociale werkelijkheid in al haar diversiteit, of tot abstracties van de verzamelde informatie, wat eventueel leidt tot theorievorming. Dit wordt wel een inductieve werkwijze genoemd, dat wil zeggen de brede informatie – verzameld in het veld – vormt de basis om tot een specifiek beeld te komen, met een daarbij passende indeling of kerncategorie (Coffey & Atkinson, 1996). Inductie op deze wijze vormgegeven is vooral bekend geworden vanuit de gefundeerde theoriebenadering (GT). Deze werkwijze is tegengesteld aan de deductieve methode, waarbij de onderzoeker uitgaat van een geformuleerde theorie, hypothesen naar aanleiding daarvan opstelt, daarbij passende data verza-

melt en verifieert of deze data de theorie al dan niet bevestigen. Hiermee is niet gezegd dat de deductieve werkwijze in kwalitatief onderzoek niet wordt toegepast bij het ontwerp; vergelijk de kaderanalyse (Maso & Smaling, 2004). De inductieve werkwijze wordt alleen vaker gehanteerd. Vooral in de beginfase van de verzameling en analyse van data wordt de inductieve werkwijze toegepast om de werkelijkheid 'op begrip' te brengen; in volgende fasen kunnen de data worden gebruikt om de eerder geformuleerde begrippen te verifiëren. Dan is in zekere zin sprake van een deductieve werkwijze, omdat het ontwikkelde begrippenkader met behulp van data wordt getoetst. Deze werkwijze wordt ook wel *constant comparison* of constante vergelijking genoemd.

Het perspectief van de respondenten staat centraal

In het onderzoek wordt geprobeerd zicht te krijgen op betekenissen die respondenten aan hun omgeving geven of die zij hanteren. Respondenten kunnen verschillende of tegenstrijdige perspectieven hebben of perspectieven die onbekend zijn voor de onderzoeker. De onderzoeker is geïnteresseerd in deze 'binnenwereld', de eigen betekenissen van de respondent (ook wel het 'emic' perspectief genoemd). Om deze binnenwereld te leren kennen plaatst de onderzoeker het eigen perspectief tussen haakjes (*bracketing*).

Holistische of contextuele benadering

De onderzoeker is geïnteresseerd in de hele context van de respondent, zoals die zich in het veld voordoet. In een onderzoek naar ziekte gaat het dan bijvoorbeeld om hoe de ziekte zelf wordt ervaren in relatie tot alle aspecten van het leven waarop de ziekte van invloed is, bijvoorbeeld hoe de ziekte het leven heeft veranderd, wat personen deden toen ze nog niet ziek waren en wat ze nu nog kunnen, of er een andere identiteit is ontstaan, hoe de relatie met de partner nu is, hoe personen afhankelijkheid van anderen ervaren of hoe naar de toekomst wordt gekeken.

Onderzoekresultaten vaak in verhalende vorm

De onderzoeker legt in de weergave van het verhaal, van de resultaten, nadruk op patronen, begrippen, thema's, betekenissen, perspectieven of strategieën van de respondenten. Vaak worden daarbij citaten uit interviews ter illustratie gebruikt. Het gaat niet om een weergave in termen van aantallen, percentages, statistische verbanden tussen variabelen en dergelijke. De resultaten geven gedetailleerd en overzichtelijk een beeld van de werkelijkheid zoals deze in het veld wordt aangetroffen, waarbij de diversiteit van die werkelijkheid niet wordt geschuwd. Een voorbeeld van hoe dat in onderzoek zou kunnen uitpakken: 'De respondenten hanteren verschillende definities van "duur" als ze over hun aankopen spreken. Wat zij "duur" vinden, hangt

samen met de wijze waarop zij hun uitgavenpatroon beschrijven.’ Deze bevinding probeert de onderzoeker vervolgens te relateren aan een theorie of te plaatsen ten opzichte van ander onderzoek over dat onderwerp. Tot slot probeert de onderzoeker ook de betekenis van het resultaat weer te geven in relatie tot het doel van het onderzoek. Stel dat in dit voorbeeld het onderzoeksdoel was om te achterhalen wat maakt dat mensen hun financiële situatie zó overschatten dat ze meer schulden hebben dan ze ooit kunnen afbetalen. Dan is het hiervoor beschreven resultaat over verschillende definities van ‘duur’ uiterst relevant. Een volgende vraag zou dan kunnen zijn of het nu mogelijk is voor schuldhulpverleners om dit concept ‘duur’ als vertrekpunt te nemen bij hun werk met cliënten en hen aan te spreken op specifieke aspecten van hun aankoopgedrag.

Naast de hiervoor genoemde kenmerken wordt een kwalitatief onderzoek meestal ook gestuurd door een wetenschapsopvatting, die als uitgangspunt dient voor het stellen van een bepaald soort vragen en de wijze waarop ze beantwoord worden. Op dit aspect, dat hoort bij de epistemologie of wetenschapsfilosofie, gaat de volgende paragraaf in door een aantal benaderingen in kwalitatief onderzoek te bespreken.

1.4 KWALITATIEVE BENADERINGEN: STROMINGEN EN METHODEN

Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw is de term ‘kwalitatief onderzoek’ een paraplueterm voor een heel scala aan onderzoekstypen, die samenhangen met wat Mulderij (1999) ook wel stromingen noemt.³ De term stromingen hanteert hij als algemene noemer voor de verschillende invalshoeken waarmee kwalitatief onderzoek verricht kan worden, zeg maar de epistemologische basis⁴ ervan.

Deze invalshoeken zijn terug te voeren tot twee grote groepen benaderingen, de ‘paradigmatische’ en de ‘pragmatische’ benadering (Smaling, 1987:247).

-
3. Er zijn veel termen in omloop, zoals benadering, methode, stroming, strategie of invalshoek om de werkwijze en achtergrondfilosofie van onderzoek te benoemen. Het gaat erom dat er verschillende achtergronden en inspiratiebronnen zijn (geweest) voor kwalitatief onderzoek. Een principiële oplossing voor dit woud aan termen is (nog) niet beschikbaar. Het woord methode bijvoorbeeld wordt in zeer filosofische (de fenomenologische methode), in theoretische (de marxistische methode) en in technische (de Q-sort methode) zin gebruikt. Dat geldt ook voor de term techniek of benadering.
 4. Met epistemologie wordt de kennisleer bedoeld: wat is het wezen van kennis, hoe kom je eraan en wat zijn de grenzen ervan? Kortweg: welke reden kunnen we bedenken om een bepaalde overtuiging te hebben of om iets te geloven? (Craig, 2002; Van Dale, 14e editie). Ontologie daarentegen is de zijnsleer; die gaat in op de algemene eigenschappen der dingen, bijvoorbeeld de opvatting dat de werkelijkheid waarneembaar is onafhankelijk van het menselijke kennen (Van Dale, 14e editie, Wikipedia).

De paradigmatische benadering⁵ is onder te verdelen in de empirisch-analytische, gestoeld op een (neo)positivische wetenschapsopvatting, waarbij de werkelijkheid objectief kenbaar, systematisch georganiseerd, verifieerbaar en voorspelbaar wordt geacht. De hermeneutisch-interpretatieve benaderingen,⁶ uitgaand van het hermeneutisch idee van *'Verstehen'*, ontstonden als verzet daartegen omdat zeker de sociale werkelijkheid niet zo objectief kenbaar, voorspelbaar en systematisch geacht werd. Men wilde meer erkenning voor de subjectieve beleving van de werkelijkheid en wilde die werkelijkheid begrijpen vanuit degene die haar ondergaat. De kritische benaderingen⁷ tot slot, vertonen overeenkomsten met de interpretatieve benaderingen qua wetenschapsopvatting, maar voegen daar een politieke dimensie aan toe in de zin van een maatschappelijk ideaal. Deze benaderingen zijn daarom als emancipatoir te kenschetsen (Grbich, 2007; Smaling & De Boer, 2011; Smaling, 1987, 1994). De pragmatische benadering gaat niet zozeer uit van een theoretische stroming om het onderzoek vorm te geven, maar van de probleemstelling van het onderzoek als leidraad voor de methodisch-technische keuzen (Smaling, 1987:265). Vaak worden onderzoeksmethoden dan op een meer eclectische wijze ingezet.

Daarnaast onderscheiden Smaling en De Boer (2011) als recentere benaderingen onder andere nog het constructivisme, de complexiteitsbenadering en de participatieve benadering. Het constructivisme⁸ is een wetenschapsopvatting die uitgaat van het gegeven dat er meerdere interpretaties van de werkelijkheid bestaan en dat de werkelijkheid actief geconstrueerd wordt en altijd 'partieel, gesitueerd en belichaamd' is (Abma, 1996:18). De complexiteitsbenadering (geïnspireerd door de systeemtheorie) gaat uit van de niet-analyseerbaarheid van een systeem in de zin van 'mathematische relaties en structuren van variabelen' (Smaling & De Boer 2011:18). Een systeem kan niet op dergelijke wijze gereduceerd worden; het is eerder onvoorspelbaar en onbeheersbaar. In die zin is het complexiteitsdenken verwant aan het postmodernisme. Het participatieve onderzoek vertoont verwantschap met de kritische benadering, maar de positie van de onderzoeker is anders. In dit type onderzoek is hij nadrukkelijk 'co-subject' van de onderzochten, die dan ook 'co-researcher' zijn (Smaling & de Boer, 2011:20).

5. Een paradigma is primair 'een exemplarisch, maatgevend voorbeeld' dat aangeeft welk soort problemen moet worden onderzocht en hoe dat dient te gebeuren. Dit zou alleen kunnen worden geleerd door het te doen onder begeleiding van reeds ingewijden. In een bredere betekenis is paradigma 'het geheel van overtuigingen, van symbolische generalisaties, metafysische uitgangspunten en waarden dat een onderzoeker zich impliciet eigen maakt door zich aan zulke maatgevende voorbeelden te spiegelen' (De Vries, 1995:102-103).

6. Fenomenologie, hermeneutiek en pragmatisme vallen hieronder (Smaling & De Boer, 2011). Het wordt ook wel 'interpretivisme' genoemd.

7. Feminisme, handelingsonderzoek en marxistische antropologie zijn daar voorbeelden van.

8. Het postmodernisme is daar een voorbeeld van.

In universitair gelieerd kwalitatief (promotie)onderzoek is over het algemeen meer ruimte voor paradigmatisch georiënteerd onderzoek. Met name de hermeneutisch-interpretatieve, kritische en constructivistische benaderingen zijn daarin terug te vinden. In praktijkgericht kwalitatief opdrachtonderzoek daarentegen, is over het algemeen minder ruimte voor een paradigmatische benadering. Hierbij spelen tijdsoverwegingen, het kostenaspect en soms het niet met een bepaalde stroming geassocieerd willen worden een rol. Deze overwegingen leiden in opdrachtonderzoek tot een meer pragmatische benadering. In sommige beleidskringen wil de constructivistische benadering nog wel eens hoge ogen gooien (Abma, 2002; Frissen, 1996). In de box hierna worden eerst een aantal stromingen besproken.⁹ Vervolgens komen een aantal methoden die daaruit voortgevloeid zijn en de rol van het kwalitatieve interview daarin aan de orde.

9. Het onderscheid tussen stroming en methode dat hier gemaakt wordt, is historisch gefundeerd: veel methoden zijn voortgekomen uit een stroming. De heel bekende gefundeerde theoriebenadering bijvoorbeeld werd ontwikkeld door de ideeën achter het symbolisch interactionisme concreet om te zetten naar een onderzoekscontext. Inmiddels zijn diverse methoden beroemder dan de stroming waaruit ze voortgekomen zijn en soms ook losgekoppeld van die stroming. Dit geldt bijvoorbeeld voor de huidige vorm van gefundeerde theoriebenadering zoals die door Strauss en Corbin wordt beoefend (mondeline informatie F. Wester).